

ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ: РОЛЬОВИЙ ПІДХІД

Проаналізовано продуктивні функції змістовної характеристики особистості вчителя з позиції рольового підходу. Розглянуто рольову структуру особистості вчителя початкових класів, визначено рольовий комплекс, що складається з основних рольових профілів: «психолог», «педагог», «соціал», які в свою чергу включають такі ролі: «знавець дитячої психології», «фасилітатор», «наставник», «дидакт», «партнер», «няня»; визначено основний зміст кожної з них. За результатами факторизації детермінант зазначених рольових позицій встановлено, що для ролей профілю «психолог» характерним є поєднання професійно-психологічних, культурно-етичних і специфічних психолого-функціональних (терапевтичних, консультативних, діагностичних) здібностей та особливостей учителя; ролі профілю «педагог» представлені психолого-педагогічними, дидактичними та професійними здібностями учителя; ролі профілю «соціал» характеризуються сукупністю психолого-педагогічних особливостей учителя, що забезпечують реалізацію його соціально-психологічних і педагогічних функцій.

Ключові слова: змістовна характеристика, особистість вчителя, роль, рольовий підхід, рольова структура особистості, моделі поведінки, рольові профілі.

З.М. Мірошник СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ УЧИТЕЛЯ: РО- ЛЕВОЙ ПОДХОД

Проанализированы продуктивные функции содержательной характеристики личности учителя с позиции ролевого подхода. Рассмотрена ролевая структура личности учителя начальных классов, состоящая из основных ролевых профилей: «психолог», «педагог», «социал», которые в свою очередь включают такие роли: «знарок детской психологии», «фасилитатор», «наставник», «дидакт», «партнер», «няня», определено основное содержание каждой из них. По результатам факторизации детерминант указанных ролевых позиций установлено, что для ролей профиля «психолог» характерно сочетание профессионально-психологических, культурно-этических и специфических психолого-функциональных (терапевтических, консультативных, диагностических) способностей и особенностей учителя; роли профиля «педагог» представлены психолого-педагогическими, дидактическими и профессиональными способностями учителя; роли профиля «социал» характеризуются совокупностью психолого-педагогических особенностей учителя, обеспечивающих реализацию его социально-психологических и педагогических функций.

Ключевые слова: содержательная характеристика, личность учителя, роль, ролевой подход, ролевая структура личности, модели поведения, ролевые профили.

Z.M. Miroshnyk

CONTENT CHARACTERISTICS OF THE PERSONALITY OF THE TEACHER: ROLE APPROACH

Analyze the performance characteristics of the productive functions of the content from the perspective of the teacher role-playing approach. We consider the role of personality structure is a primary school teacher, consisting of the major role profiles, "psychologist", "teacher", "social", which in turn turns the role of such "expert in child psychology", "facilitator", "mentor", "Didakt", "partner", "nurse", defined the basic content of each. According to the results of the factorization of the determinant role of these positions is established that for the roles Profile "psychologist" is characterized by a combination of professional, psychological, cultural, ethical and psycho-specific functionality (medical, counseling, diagnostic) capabilities and features of the teacher, the role of the profile of "teacher" are psycho-pedagogical, didactic and professional abilities of teachers, the role of the profile of the "Social" is typically a combination of psychological and pedagogical features of the teacher to ensure the implementation of the socio-psychological and educational functions.

Key words: substantial characteristic, personality of the teacher, the role, role-playing approach, role structure of the personality, model of behavior, role profiles.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Той факт, що в сучасних умовах освіта є пріоритетною сферою в соціально-економічному, духовному і культурному розвитку держави, а провідна роль у системі освіти належить учителю, є безперечним.

Вирішення цієї проблеми ми пов'язуємо з основною змістовною характеристикою особистості, її структурою. Головна концептуальна ідея наших пошуків полягає у формуванні рольової структури особистості і рольової структури особистості вчителя початкових класів, зокрема тієї, яку ми розглядаємо в контексті моделей поведінки, адекватних специфіці педагогічної діяльності вчителя, що втілені в ієрархічно побудовану систему рольових позицій, об'єднаних у форми рольових профілів: «психолог», «педагог», «соціал».

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Задля виявлення основних компонентів змістовної характеристики особистості вчителя у контексті рольового підходу поставлено такі задачі: проаналізувати наукові підходи до дослідження рольової структури особистості в контексті педагогічної діяльності вчителя початкових класів; дослідити рольові профілі учителя початкових класів, що детермінують рольову структуру – змістовну характеристику особистості вчителя

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки професія вчителя зумовлена специфікою ситуацій, психологічними особливостями його особистості (І.Д.Бех, О.В. Проскура, В.А. Семиченко, Л.О. Хоміч), індивідуальним стилем педагогічної діяльності (А.К. Маркова, А.Я. Ніконова, О.Г. Солодухова), професійною індивідуальністю (О.П. Сергєєнкова) та визначає систему таких моделей, можна вести мову про рольову структуру особистості вчителя як професіонала. Особливості діяльності вчителя початкових класів відрізняються передусім цілями та завданнями, а значить – відповідними системами дій та операцій, які можуть реалізовуватися різними моделями поведінки, їх ієрархічною репрезентативністю. Через це рольова структура особистості має свою специфіку і може відрізнятися за складом і пріоритетністю ролей. Аналіз досліджень педагогічної й соціальної діяльності особистості вчителя виявив його рольовий репертуар у психологічному та педагогічному контексті.

Взаємодія людини зі світом професій додає її життю особистісного змісту, надає можливість реалізувати себе, визначає професійний розвиток людини. Розгортається така взаємодія в часі і професійно-освітньому просторі шляхом подолання соціально-професійних (зовнішніх) і психологічних (внутрішніх) бар'єрів професійного розвитку. Успіх цього процесу залежить від особистісного потенціалу людини.

Визначення людиною свого місця у світі професій, усвідомлений вибір професії і перебування особистісного змісту у виконуваній професійній діяльності відображається в понятті «професійне самовизначення» Докладно аналізуючи професійне самовизначення, Є.О. Климов розуміє його «...як важливий прояв психічного розвитку, формування себе як повноцінного учасника співтовариства «виробників» чогось корисного, співтовариства професіоналів» [1]. Він зазначає, що професійне самовизначення не зводиться до одномоментного акту вибору професії і не закінчується завершенням професійної підготовки з обраної спеціальності, воно триває протягом усього професійного життя.

Науковий інтерес для нас представляє підхід А.К. Маркової та А.Я. Ніконової, оскільки він полягає в поєднанні змістовних та формально-динамічних характеристик індивідуального стилю діяльності й поставці питання про їх взаємовплив у педагогічній діяльності вчителя [2].

Педагогічна діяльність вчителів надзвичайно різноманітна. Саме в ній проявляються різноманітні здібності, які передусім залежні від різних індивідуально-типологічних особливостей особистості. Облік останніх – важливий як при формуванні стилів діяльності педагогів, так і при формуванні рольової структури особистості вчителя початкових класів (далі – РСОВПК).

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження рольової структури особистості здійснювалося за допомогою методу семантичного диференціалу, використання якого дозволило вивчити семантичний простір рольових позицій вчителя початкових класів і встановити факторну структуру ролей, яка утворюється певними детермінантами, що їх зумовлюють, а також розкрити зміст кожної ролі і вказати на її взаємозв'язок із педагогічною діяльністю вчителя. Подаємо опис змісту кожної ролі. «Знавець дитячої психології» - це фахівець, який гарно знає психологію дитини, займається вивченням її внутрішнього (психічного) світу, переживань та почуттів; вивчає закони діагностики та корекції розвитку й поведінки дитини; враховує вікові та індивідуальні особливості особистості; розкриває унікальність дитини, підкреслює «сильні» сторони та звертає увагу на «слабкі» з подальшим визначенням шляхів їх компенсації; поводить себе природно та відповідно до своїх внутрішніх переживань, доброзичливо ставиться до дітей, створює необхідні умови для забезпечення й підтримки їх осмисленого учіння та особистісного розвитку.

«Фасилітатор» – це вчитель, що позитивно впливає на загальний настрій учнів, сприяє ефективній діяльності кожного суб'єкта, виникненню позитивних почуттів суб'єктів взаємодії; розуміє й приймає внутрішній світ своїх учнів у безоцінній манері; виступає не як керівник, а як партнер, помічник; створює умови для самостійного активного навчання, стимулюючи допитливість і пізнавальні мотиви учнів, їх групову навчальну роботу, підтримуючи в них прагнення до співпраці; надає можливість частіше вступати в діалоги з учнями; посилається на думки своїх вихованців, частіше посміхається на уроках.

«Дидакт» – це той, хто навчає, дає знання, наставляє, розкриваючи зміст, методи та форми навчання, вивчає загальні закономірності навчальної діяльності; прагне, щоб учні засвоїли знання та оволоділи основними компетенціями, необхідними для життя у сучасному суспільстві, сприяє їх поглибленню, вдосконаленню та закріпленню; вчить дітей самостійно вчитися.

«Наставник» – той, хто дає поради, навчає, наставляє, здійснює шефство над учнями; дає установку на правильне виконання завдання; надає дітям вичерпні пояснення та інструкції; забезпечує умови для формування уміння доводити справу до кінця.

«Няня» – фахівець, який виховує та доглядає дітей; підтримує їхні позитивні емоції; вірить в сили кожного учня, надає їм можливість розпочинати знову і знову, долаючи труднощі; він пам'ятає, що тільки мудре, доброзичливе ставлення першого вчителя сприятиме успішній адаптації учнів до нового виду діяльності – учіння. Учитель-«няня» передусім –

людина, яка любить дітей, піклується про них, знаходить радість у спілкуванні з ними.

«Партнер» – особа, з якою мають спільні справи, до якої ставляться нарівні. Учитель-партнер учить молодших школярів співпрацювати, взаємодіяти разом, діяти узгоджено, організовано; здобувати знання, оволодівати новими способами самостійного та групового навчання; працювати творчо та із задоволенням.

Вищезазначені ролі ми об'єднали у рольові профілі – складові рольової структури особистості вчителя початкових класів. Рольову структуру особистості вчителя початкових класів представлено на рисунку 1.

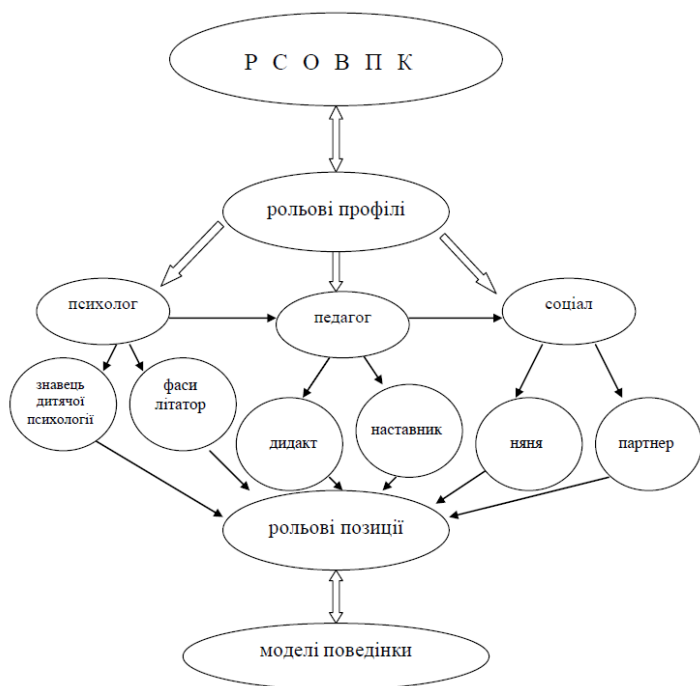

Рис. 1. Схема Р С О В П К.

Для визначення категоріальної структури семантичного простору ролей учителя початкових класів був проведений факторний аналіз методом головних компонент з подальшим Varimax-обертанням з нормалізацією значень. При виконанні процедур факторного аналізу особливу роль нами

було приділено двофакторному рішенню як такому, що найбільш змістовно інтерпретується. Для визначення оптимального числа факторів використовувалась діаграма «кам'янистого розсіпу», яка підтверджує доцільність визначення саме такої кількості факторів. Виокремлені фактори мають власні значення більше одиниці та пояснюють 91% дисперсії. До кожного фактору ввійшли від 2 до 6 показників з різним факторним навантаженням і показниками кореляції не менше 0,5 і не більше -0,5.

Перший фактор отримав назву «Педагогічна компетентність» (51,24% сумарної дисперсії, факторна вага становить 6,14). Назву фактора було зумовлено дескрипторами, які увійшли до нього і мають найбільшу факторну вагу. Так детермінанти «Якісно виконувати свої професійні обов'язки» (0,96) та «Навчати дітей» (0,80) відображають педагогічну спрямованість рольової структури учителя початкових класів. Фактор розкриває професійно-педагогічний зміст природи рольової структури образу особистості учителя початкових класів. Другий фактор отримав назву «Психологічна компетентність» (40,45% сумарної дисперсії, факторна вага 4,85). Назву фактора було обумовлено дескрипторами, які увійшли до нього і мають найбільшу факторну вагу. Окреслений фактор розкриває професійно-психологічний зміст природи рольової структури образу особистості учителя початкових класів.

Як видно з результатів факторного аналізу, семантичний простір рольової структури особистості учителя початкових класів утворений факторами «Педагогічна компетентність та «Психологічна компетентність». За результатами кореляційного аналізу показників за шкалами оцінок кожної з ролей та отриманих факторів було визначено місце кожної ролі у семантичному просторі «Педагогічна компетентність-психологічна компетентність». Ці результати подано на рис.2.

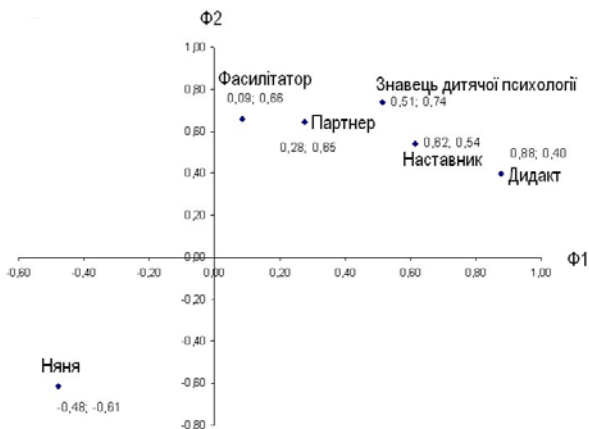

Рис.2. Місце ролей у семантичному просторі «Педагогічна компетентність – психологічна компетентність».

Як бачимо, роль «Дидакт» (0,88; 0,40) отримала найвищі оцінки учителів за детермінантами, що обумовлюють фактор «Педагогічна компетентність», тому розташування цієї ролі в семантичному просторі є найбільш крайнім за першим фактором. Отже, на думку учителів, роль «дидакт» має відповідати вимогам до педагогічної компетентності учителя початкових класів. Провідною функцією ролі «дидакт» є навчання дітей. Досить близькою до «дидакта» є роль «наставника» (0,62; 0,54), який розтошувався дещо вище за фактором «Психологічна компетентність» та нище за фактором «Педагогічна компетентність». Отже, роль «наставник» є найбільш близькою до ролі «дидакт» і характеризується у порівнянні з нею більшою психологіною спрямованістю. Таким чином, ролі «дидакт» (основним змістом якої є навчання дітей) та «наставник» (який виступає взірцем і прикладом для наслідування) мають найближче розташування у семантичному просторі рольової структури особистості учителя початкових класів і характеризуються педагогічним функціональним змістом.

Установлено, що такі ролі, як «знавець дитячої психології» (0,51; 0,74) та «фасилітатор» (0,09; 0,66) мають найвищі показники за фактором «Психологічна компетентність» і є близькими за своїм розташуванням у семантичному просторі рольової структури учителя початкових класів. Дійсно, провідною функцією ролі «знавець дитячої психології» є психологічна обізнаність у закономірностях функціонування психіки дітей, а основною метою ролі «фасилітатор» є психологічний супровід школярів у їх навчальній діяльності. Отже, на думку учителів початкових класів, такі

ролі мають найбільше психологічне навантаження і розкривають зміст психологічних функцій рольової структури особистості вчителя початкових класів.

Роль «партнер» (0,28; 0,65) має близьку позицію до ролей «знавець дитячої психології» та «фасилітатор», що свідчить про її психологічну спрямованість. Зміст ролі «партнер» полягає в організації сумісної діяльності педагога й учнів, яка залежить як від психологічної, так і від педагогічної майстерності вчителя початкових класів.

Цікавими виявились результати розташування ролі «няня» (-0,48; -0,61). З рис. 2 видно, що розташування цієї ролі є віддаленим у порівнянні з іншими ролями. Можна зробити висновок, що семантичний зміст цієї ролі відрізняється від змісту тих функцій, які було відображено у запропонованих детермінантах і характеризують інші ролі. Слід зауважити, що провідна функція ролі «няня» розкривається у змісті детермінанти «Доглядати та виховувати дітей», який за даними факторного аналізу має негативні факторні навантаження. Такі дані можна пояснити так: роль «няня» містить специфічні, характерні лише для вчителя початкових класів функції. У свою чергу, інші ролі можуть характеризувати взагалі особистість педагога.

Наступним завданням емпіричного дослідження на цьому етапі було визначення компонентного складу рольової структури особистості вчителя початкових класів. Для виявлення відповідних рольових груп було використано ієрархічний кластерний аналіз.

Аналіз анкети рольової структури особистості учителя за допомогою кластерного аналізу (ієрархічний агломеративний кластерний аналіз, метод Уорда) надав змогу побудувати кластерну структуру ролей, виконуваних учителями початкових класів (рис. 3).

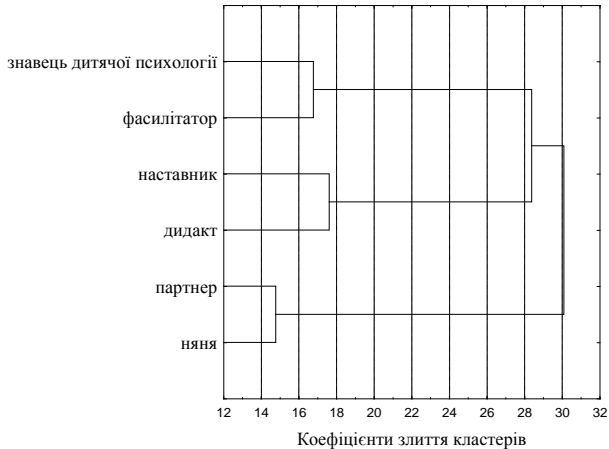

Рис. 3. Кластерна структура ролей, виконуваних учителями початкових класів

Із рис. 3 констатуємо, що в дендрограмі утворилися два основних кластери, зміст першого розкриває психологічну сутність професії учителя, зміст другого полягає у виконанні навчально-виховних функцій учителя. Ці кластери утворені трьома підкластерами. До першого підкластера увійшли ролі «знавець дитячої психології» та «фасилітатор». До другого – «наставник» і «дидакт», до третього – «партнер» та «няня». Отже, можна зазначити, що такі ролі, як «знавець дитячої психології» та «фасилітатор», входять до рольового профілю «психолог»; ролі «наставник» і «дидакт» об'єднані у рольовий профіль «педагог», а ролі «няня» і «партнер» – у рольовий профіль «соціал».

«Психолог» – це рольовий профіль, який визначається сукупністю детермінант, що забезпечують психологічний комфорт дитини, її адекватну самооцінку, особистісний розвиток, сприятливий психологічний клімат у класі. «Педагог» – це рольовий профіль учителя, який визначається поєднанням детермінант, що забезпечують здійснення основних професійних обов'язків учителя – навчати та виховувати дітей, бути прикладом для них. «Соціал» – це рольовий профіль, який визначається вміннями вчителя доглядати та виховувати дитину, забезпечити психологічну адаптацію дитини в колективі, виховувати в учня відповідні соціально-психологічні якості, сприяти розвитку соціально-психологічної активності особистості учня.

Висновки і перспективи подальших розвідок вбачаємо у продовженні досліджень основних компонентів змістовної характеристики особистості вчителя у контексті рольового підходу. Виходячи з матеріалу,

висвітленого у тексті статті, можемо дійти висновку, що семантичний простір рольової структури особистості вчителя початкових класів складають детермінанти (дії та вчинки вчителя). Означені детермінанти розкривають зміст моделей поведінки (ролей) вчителя, об'єднаних у рольові профілі «психолог» («знавець дитячої психології») та «фасилітатор»); «педагог» («дидакт») та «наставник»); «соціал» («няня») та «партнер»). В результаті нашого дослідження виявлено, що рольова структура особистості вчителя початкових класів як один із вагомих її складників видається нам якісною характеристикою особистості професіонала. Констатуємо означене вище вважаємо, що рольовий підхід до змістовної характеристики особистості вчителя є вдалою спробою більш детального вивчення особистості сучасного фахівця.

Література

- 1.Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 304 с.
- 2.Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессиональности учителя / А.К. Маркова // Педагогика. — 1995. — № 6. — С. 56-63.
- 3.Панок В.Г. Психологічна служба: навч.-метод.посібн. для студентів і викладачів / В.Г. Панок. — Кам'янець-Подільський : ТОВ Друкарня Рута, 2012. — 488 с.
- 4.Погрібна В.Л. Соціологія професіоналізму / В.Л. Погрібна. — К. : Алеута: КНТ: ЦУЛ, 2008. — 336 с.
- 5.Сергеєнкова О. П. Психологічні основи формування професійної індивідуальності майбутніх учителів: дис. ... докт. психол. наук / Оксана Павлівна Сергеєнкова. — К., 511 с.
- 6.Солодухова О. Г. Становлення особистості вчителя у процесі професійної адаптації / О.Г. Солодухова. — Донецьк : Либідь, 1996. — 175 с.